

Інтеграція інституції адвокатури Речі Посполитої до російської судової системи Правобережної України наприкінці XVIII - в першій половині XIX ст.

Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії

ЖДУ ім .І. Франка

У статті з'ясовано місце і роль адвокатури в Правобережній Україні наприкінці XVIII - в першій половині XIX ст. Виявлено фактори, що сприяли її відновленню Павлом I, а також простежено соціальне середовище, з якого вона формувалася. Визначено умови діяльності адвокатів, їхні повноваження та з'ясовано причини ліквідації цієї інституції. Доведено, що інтегрована адвокатура Речі Посполитої не мала усіх рис сучасної, а її діяльність обмежувалася наданням правової допомоги при зверненні до суду з питань цивільних правовідносин (спадкування, стягнення грошових боргів, розв'язання земельних суперечок).

Ключові слова: Правобережна Україна, судова система, адвокат, інтеграція, Російська імперія, Річ Посполита.

Шевчук А. В. Интеграция институции адвокатуры Речи Посполитой в российскую судебную систему Правобережной Украины в конце XVIII - первой половине XIX в. В статье выясняется место и роль адвокатуры на Правобережной Украине в конце XVIII - первой половине XIX в. Устанавливаются факторы, которые повлекли ее возобновление Павлом I, а также прослеживается социальная среда её формирования. Определяются условия деятельности адвокатов и выясняются причины ликвидации этой институции. Доказано, что интегрированная адвокатура Речи Посполитой не имела всех черт современной, а ее деятельность ограничивалась предоставлением правовой помощи при обращении в суд по вопросам гражданских правоотношений (наследование, взыскание денежных долгов, решение земельных споров).

Ключевые слова: Правобережная Украина, судебная система, адвокат, интеграция, Российская империя, Речь Посполитая.

Shevchuk A. V. Integration of Institution of Advocacy of Rzecz Pospolita into the Russian Judicial System of Right-Bank Ukraine in the Late XVIII - Early XIX Century. In the article the place and role of advocacy in Right-bank Ukraine in the late eighteenth - early nineteenth century is investigated. The factors that led to its restoration by Paul I are traced, and the social environment from which it was recruited. The conditions of lawyers functioning, their power, reasons for liquidation of the institution are explained. It is shown that integrated Rzecz Pospolita advocacy did not have all the features of modern lawyers, and its activity was limited to providing legal assistance in applying to court for civil matters (inheritance, recovery of debts, resolving land disputes).

Key words: Right-bank Ukraine, the judiciary, lawyer, the integration, Russian Empire, Rzecz Pospolita.

*«Адвокати и прокурори у меня не законодательствуют
и законодательствовать не будут, пока я жива,
а после меня будут следовать моим началам»*
(Екатерина II) [6, 172].

*«Нет,... пока я буду царствовать, России не нужны адвокаты.
Проживем и без них»*
(Николай I) [6, 172].

Постановка наукової проблеми та її значення. Протягом XVIII ст. Російська імперія переживала складні трансформаційні процеси, пов'язані зі спробами перебудувати життя на західноєвропейський лад. Після Петра I найбільший внесок у реформування здійснила Катерина II, яка намагалася сформувати нове суспільство згідно з ідеями Просвітництва. Відповідно до них лише держава могла гарантувати безпеку, правопорядок та усунути архаїчні пережитки, а також самостійно без церкви розвивати освіту. Одним із засобів досягнення цих ключових завдань було створення нової судової системи за взірцем Європи з виборністю суддів, їхньою незалежністю від адміністративної влади, судом рівних тощо.

Шевчук А. В., 2012

Не все, про що мріяла Катерина II, вдалося реалізувати, низку положень не було запроваджено, особливо тих інституцій та управлінських важелів, які обмежували абсолютну владу імператриці. Найімовірніше, саме цим можна пояснити те, що в «Учреждениях для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. не було інституції адвокатури [26, 229-304]. З цього випливало, що російська влада була абсолютно впевнена у непогрішності судів, плануючи через різні механізми поставити їх під власний контроль, відкидаючи потребу захисту підсудного. Натомість на інкорпорованих внаслідок поділів Речі Посполитої територіях до створення губернських установ за «Учреждениями...» 1775 р. існували станові суди з виборністю суддів, з розвинутою системою адвокатури, які були схвалені Конституцією 3 травня 1791 р.

Враховуючи становище тогочасного соціуму, передусім щодо захисту власних інтересів, постає питання, через які механізми відбулася інтеграція старих структур Речі Посполитої до російської судової системи посткатерининського періоду та як сприймали сторони судових процесів (особливо в цивільному судочинстві: успадкування, землеволодіння тощо) відсутність адвокатури у новостворених станових екатерининських судах. Важливо з'ясувати і ставлення російських органів влади до адвокатури, а також стосунки між адвокатом, судовою владою та клієнтами, встановлення соціальних груп рекрутування адвокатів. Цікавими для сучасника є й умови адвокатської служби, обсяги справ, розміри оплати та місце адвокатської практики в службовій кар'єрі.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. На поставлені питання про адвокатську службу історіографія не дає відповіді. Загалом цей період (до судової реформи 1864 р.) випав з поля зору дослідників як через неприязнь до станових судів, так і через складну для наукового потрактування регіональну специфіку Правобережжя. Загальну характеристику зародження інституції адвокатури в період після Речі Посполитої започаткувала праця польських правників [3]. Детально розглядаючи право шляхетської Речі Посполитої, вони лише коротко зазначали, що процесуальне представництво у формі платних прокураторів, які давали присягу та не мали права брати завищені гонорари, з'явилося на рубежі ХУ-ХУІ ст. Особи, які професійно займалися представництвом, отримали загальну назву палестр (адвокатур), у ХVІІ та ХVІІІ ст. адвокати могли виступати лише перед тим судом, при якому вони були акредитовані. Ними у шляхетських судах могли бути спочатку шляхтичі й міщани, але у ХVІІІ ст. при трибуналі останнім заборонялося працювати. Автори зазначали, що потреба в адвокатах була велика, і сини багатьох шляхтичів обирали таку кар'єру, навчаючись права на практиці під керівництвом досвідченого адвоката [3, 257]. Характеризуючи початковий період конституційної монархії (1764-1795), зазначалося, що адвокатам заборонялося набувати майно клієнтів, а за конституціями 1764 та 1768 рр. обмежувалося право виступів у міських та земських судах тих адвокатів, які не були шляхтичами. Хоча 1791 р., відповідно до закону про міста, до судочинства допускалися й адвокати-міщани, проте Тарговицька конфедерація відновила монополію шляхтичів на досить вигідне заняття адвокатурою [3, 286].

Українська дослідниця Наталя Старченко [37] простежила процес становлення інституції адвокатури на Волині наприкінці ХVІ ст. Хоча хронологічно предмет дослідження і розділяє двісті років, проте саме ця праця дає змогу зрозуміти чинники створення, кадровий склад та умови функціонування цієї інституції у доросійський період. Проблеми функціонування інституту адвокатури в Україні за магдебурзьким правом з кінця ХІV - до середини ХVІІ ст. успішно досліджувала Вікторія Святоцька [36]. Авторка зазначила повноваження прокураторів, встановила престижність цієї професії та вказала на завищеність оплати їхніх послуг. Англійський історик Норман Дейвіс,

Constitutata (konstytucje) - закони, що регулювали діяльність усіх королівських судів і трибуналів. їх видавав головний законодавчий орган Речі Посполитої - сейм [6, 305].

Прокуратор був судовим захисником, який призначався юридичним актом за згодою довірителя, без участі протилежної сторони [4, 125]. Н. Старченко зауважує термінологічні особливості поняття «адвокат». Вона вказує, що на Волині уживалася лексема «умоцований приятель мой», тобто уповноважений на ведення судових справ, значно рідше - «прокуратор». Авторка припускає, що для шляхетського загалу поняття «прокуратор» асоціювалося з особою найманого адвоката, «умоцований приятель» вказував на той тип стосунків, до якого прагнула шляхетська спільнота [5, 111-112].

розглядаючи компетентність судів Речі Посполитої, загалом негативно оцінює їх діяльність через безчинства шляхти. При цьому він зазначав, що юридичний фах досяг великого процвітання у Варшаві, а надто в Любліні, зокрема *palestra*, або «адвокатська колегія», підтримувала цілі гурти адвокатів і судових повірених [12, 304-308].

Що ж до праць, які безпосередньо стосуються російського періоду, то, спираючись на фактичний матеріал, український дослідник права М. П. Василенко детально простежив обставини скасування Литовського статуту та сеймових конституцій у 1840 р. Одним із головних чинників у нього виступають свідчення російських можновладців, які, емоційно критикуючи стару судову систему, відзначали її недоліки, що полягали у затягуванні розгляду справ, безвідповідальності обраних суддів та засідателів, які часто залишали місце служби, й особливо адвокатів за їх неправильну, з погляду чиновників, діяльність [5].

Судова реформа 1864 р. розпочала новий етап у розвитку судової влади та її органів. Однією з головних її відмінностей порівняно з дореформним судочинством була заміна обвинувального й закритого процесу на змагальний та відкритий, як і запровадження інституції присяжних повірених. Активні перетворення в судовій гілці влади викликали появу великої кількості досліджень, які мали на меті відобразити передусім недоліки попередньої судової системи (зокрема й діяльність *нелегальних адвокатів*). Певний підсумок щодо повноважень адвокатів через їх оцінку дореволюційними та радянськими істориками права здійснено у праці Н. В. Черкасової [39]. Авторка зазначає, що судове представництво було вільною професією, позбавленою будь-яких вимог до освітнього та «морального цензу», а ходатаями із судових справ були люди, які не мали не лише юридичної, а й достатньої загальної освіти. «Захисників» звинувачували у неправомірних діях, що викликало недовіру до них з боку населення. На їхнє переконання, завдання адвоката полягало в тому, щоб заплутати справу в інтересах клієнта, для чого ті складали «состязательные» папери, подавали їх до суду, займалися представленням документів, були присутні під час доповіді справи. А її обговорення та винесення вироку відбувалося за зачиненими дверми. Про регіональні відмінності у монографії взагалі не йдеться.

Джерельною базою нашого дослідження слугували діловодні документи та матеріали повітових і губернських судів Київської та Волинської губерній, які зберігаються в державних архівах України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Якщо говорити про новостворену 1775 р. у Російській імперії стану судову систему, то найнижчою ланкою для дворянства ставав повітовий суд, для міщан - міський магістрат, для решти населення (крім кріпаків) - нижня розправа. Окрім передбачених за штатом суддів та засідателів (для дворянства - суддя та два засідателі обиралися на три роки, для міщанства - два бургомістри та чотири ратмани також обиралися; для вільних селян - суддю призначало намісництво із чиновників та вісім засідателів, котрі обиралися), на повітовому та губернському рівнях запроваджувалася посада стряпчого, який мав наглядати за дотриманням законності в судах. Проте особи для захисту підсудного в умовах уже згаданого звинувачувального та закритого процесу на той час не передбачалося.

Щоб зрозуміти ситуацію з тогочасним судочинством, потрібно з'ясувати поняття «уповноважений» та «адвокат». З одного боку, їх не слід ототожнювати, адже уповноваженим міг бути будь-хто, кому одна зі сторін процесу доручала представляти власні інтереси в суді; адвокатом же була спеціально акредитована при суді особа. З іншого боку, з архівних матеріалів випливає, що ці дефініції часто перегукувалися. Загалом після 1840 р. офіційний термін «адвокат» зникає, відтоді його послуги вважалися неофіційними.

Створення установ за «Учреждениями...» 1775 р. у Волинській губернії відбулося за іменним указом Сенату від 5 липня 1795 р. і доручалося генерал-губернатору Мінському, Волинському, Брацлавському та Подільському генерал-поручику Т. І. Тутолміну (1740-1809) [27, 727-728]. Датою відкриття державних інституцій Волинського намісництва стало 6 серпня 1796 р. [28, 940], коли

Див., наприклад, про пореформу адвокатуру [У-18]. Детально бібліографію «Історія адвокатури України» див. у [19].

генерал-губернатор першою урочисто відкрив Палату кримінального суду, а єпископ Варламіїв освятив помешкання, призначене для присутствія [22, 2]. Якщо говорити про діяльність судових установ, то спочатку вони займалися розглядом нез'ясованих попередниками справ. Так, згадана вище Палата з 8 серпня розпочала роботу над реєстром кримінальних справ, який містив 30 позицій. Основними з них були вбивства - 15 справ, крадіжки - 12, решта - кровозмішення, підробка печаток та побиття іноземцем своєї служниці [13, 6-7 зв.]. Очевидно, що період становлення був нетривалим через події, пов'язані зі зміною політичного курсу, та, цілком очевидно, що тоді адвокати надавали послуги неофіційно. Тому учасники процесів, імовірно, уповноважували колишніх адвокатів захищати їх інтереси. Адже в матеріалах Радомишльського повітового магістрату (відкритого 22 серпня 1796 р.) 16 вересня 1796 р. слухали звернення, що його подав уповноважений із містечка Махнівки від купців до місцевих жителів про повернення застави у 150 голландських червінців [20, 3, 17].

Після смерті Катерини II 6 листопада 1796 р. в Російській імперії почалася ера правління Павла I. Однією зі сфер його реформування стало судочинство. Тоді в Правобережній Україні задля здобуття прихильності місцевого населення було задекларовано повернення до польської судової традиції. Проте, враховуючи взятий імператором курс на централізацію та жорстке адміністрування, більш імовірним видається потреба надати судовій системі впорядкованості, для чого скасовувалися зайві інстанції. На думку відомої російської дослідниці Л. Ф. Писарькової [24, 498-499], відповідно до змін 31 грудня 1796 р. судова система втратила становий та значною мірою виборний характер, що його запроваджувала губернська реформа 1775 р. Повітовий суд перетворився з дворянського у всестановий, оскільки його юрисдикція поширилася на все населення, крім міського. Було завдано удару й по виборних посадах. На повітовому рівні збереглися лише виборні земський справник (виконував поліцейські функції у нижньому земському суді, проте не був суддею) та чотири дворянські засідателі: по два у нижньому земському та повітовому судах. З 1799 р. на Правобережжі земський справник уже призначався від уряду за вибором губернатора.

За Книгою штатів 1796 р. в Правобережній Україні було відновлено земські суди, що виконували й поліцейські функції, повітові, які набули всестанового характеру, та підкоморські суди, котрі запроваджувалися для з'ясування земельних суперечок. Діяли далі магістрати як суди першої інстанції для купецтва та міщанства і Головний суд як апеляційна установа [34, 396].

Повноцінне функціонування новостворених судів було складним через невідповідність польської судової традиції судовій мережі Катерини II. Тому на розгляд Сенату управитель Мінської, Волинської та Подільської губерній генерал від інфантерії О. А. Беклешов (1745-1808) подав рапорт, який було розглянуто 11 вересня 1797 р., де поряд з іншими ставилося питання про можливість «... допущення к судным процессам Адвокатов с присягою, в принимании от них объяснения дел на бумаге, под названием индуктов и на оные возражений» [30, 728]. У відповідь Сенат не тільки не заперечував, а й запропонував залишити ті ж правила, які суди мали раніше, згідно з попередніми їх правами та привілеями [30, 731].

Значно далі російська влада пішла у врегулюванні питання з адвокатами у Литовській губернії 1797 та 1798 рр. за поданнями литовського цивільного губернатора Я. І. Булгакова [29, 817-820; 32, 133].

Залишається нез'ясованим питанням: чому ці правила офіційно не були поширені на Правобережну Україну? Адже очевидно, що засудження адвокатів у тому, що вони, знаючи закони та права, не допомагають сторонам, а найчастіше примножують ябеди, скандали та розорюють родини, було характерно не лише для Литовської губернії. Можливо, пояснення цього криється в особистості Я. І. Булгакова (1743-1809) [40, 893-894], який виявився кращим адміністратором саме у цьому питанні.

З іншого боку, російська влада сама зробила спробу контролювати ситуацію в регіоні. 25 січня 1799 р. запроваджено позаштатну посаду фіскалів (чиновник 7 класу із заробітною платнею 500 руб. на рік) у Подільській, Волинській, Мінській, Литовській та Київській губерніях. їхні обов'язки полягали у тому, щоб двічі на рік таємно вникати в суть та хід справ, зокрема й судів, аби не допускати зловживань влади та утисків обивателів [31, 541; 24, 526].

З діловодних матеріалів Житомирського повітового суду випливає, що 17 вересня 1811 р. Державна рада розпорядилася поширити чинні в Литовській губернії правила 1797 та 1798 рр. на Волинь та Поділля. Приводом для таких дій стали зловживання, які відбувалися через необмежену

кількість адвокатів (заснованих польськими конституціями 1726 та 1764 рр.) [18, 1]. Було передбачено кількість адвокатів, як-от: у Головному суді - 12, повітових - 10, магістратах - п'ять, консисторії - шість [18,2 зв.].

Окремо слід відзначити зауваження Волинському головному суду «... **на счет самовдастного его действия в дозволеный адвокатам объясняться в судах словесно без предписанного законом ограничения**» (виділення наше. - А. Ш.) [33, 845]. З цього обвинувачення випливає, що судовий процес до цього часу був відкритий, а адвокати брали активну участь у судових засіданнях.

Відповідно, влада ставила й вимоги до адвокатів. У повітових судах вони мали бути за походженням спадковими дворянами, мати посесію, скласти присягу. Освітній ценз передбачав наявність свідоцтва про закінчення школи та знань, набутих під керівництвом досвідченої в судочинстві людини чи в канцелярії. Окремо йшлося про високі моральні якості. Була передбачена й процедура обрання на посаду: через таємне голосування.

Умови усунення з посади були розраховані на те, щоб не допустити зловживань із боку адвокатів, і містили такі пункти: адвокат не повинен був підмовляти розпочинати несправедливу тяганину (тяжбу) та використовувати її у власних інтересах; затягувати судовий процес. Причиною відсторонення від справ міг стати недобросовісний захист або захист, до якого адвокат не підготувався та не з'явився на засідання суду.

Позбувалися адвокатської практики і ті, хто з'являвся на суд нетверезим, хто зловживав азартними іграми, зокрема картьярством. Не заохочувалися й інші прояви безпутного життя. Враховувалися також і вчинення кримінальних злочинів. Приводом до звільнення було й хабарництво або встановлення завищеної оплати. Адвокат не мав права відмовлятися або недбайливо виконувати призначені судом справи сиріт чи бідних [18, 1-2].

В інших судових установах висувалися додаткові вимоги. У магістратах кандидат повинен був мати в місті будинок, лавку чи посесію та додатково знати міські права й привілеї; у консисторіях для духовних адвокатів не були передбачені посесії; у Головному суді - потрібно було прослужити в нижніх судах шість років та надати свідоцтво про здібності, поведінку та кількість справ, вирішених мировою [18, 2].

У разі добровільного звільнення потрібно було взяти із суду свідоцтво про поведінку та службу, без чого не можна було вступити на іншу службу [18, 2]. Коли в 1839 р. адвокат Житомирського повітового суду Фома Саркамський хотів звільнитися за станом здоров'я, йому довелося подати прохання на ім'я імператора, вказуючи причини звільнення [18, 179].

Актуальним, на думку законодавця, було питання оплати адвокатських послуг. Окрім безоплатних адвокатів для сиріт та бідних, сторони могли й не користуватися послугами адвокатів, беручи самостійно участь у судових засіданнях. Якщо ж адвокат починав вимагати завищену оплату та не брався за справу, то суд наказував виконувати свої обов'язки, а якщо повторювалося часто, - то міг усунути з посади [18, 2].

Після поразки польського Листопадового повстання 1830 р. в умовах втрати довіри верховної влади до місцевого дворянства всім присутнім та посадовцям у західних губерніях було надано ті назви, які були запроваджені відповідно до «Учреждений...» 1775 р. Так, Головний суд було розділено на дві палати: кримінальну та цивільну з призначуваними головами та радниками; у земських судах також усіх призначали (за винятком тих засідателів, які вибрані були раніше від дворянства та могли далі виконувати свої обов'язки) [35, 159-160].

Суспільні трансформації охопили й адвокатський корпус. За указом Волинського губернського правління потрібно було подати відомості про адвокатів, причому однією з вимог була наявність інформації про рівень володіння російською мовою. У Житомирському повітовому суді з десяти адвокатів на достатньому рівні володів нею лише один (Ігнатій Рожицький), двоє - недостатньо, решта не володіли зовсім, бо графа залишилася незаповненою [18, 140, 142-143]. Цей показник фактично означав, що всі вони були місцевого походження.

У 1833 р. ускладнено порядок обіймання адвокатських посад: окрім прохання на ім'я імператора та рішення Волинського дворянського зібрання про наявність дворянського звання, потрібно було

подати свідоцтво з підписами восьми адвокатів, що кандидат із 1822 р. навчався, знав закони, пристойно поводився. Тільки у цьому разі він міг обіймати посаду адвоката [18, 146].

Підтасовування та приховування інформації про попередні місця служби, майно, знання мови тощо з боку судів тривали до 1839 р., коли за указом Волинського губернського правління була проведена чистка адвокатського корпусу. Виявилось, що у Волинській палаті цивільного суду десять осіб не були адвокатами в нижніх присутственних місцях чи судах. Адвокати Овруцького (2 особи), Острозького (4), Заславського (2), Старокостянтинівського (1), Рівненського (3), Дубненського (5), Кременецького (2), Луцького (2), Ковельського (2) повітових судів не відповідали вимогам майнового цензу. У Кременецькому суді двоє адвокатів не знали російської мови настільки, аби професійно захищати інтереси клієнтів у судах. Окрім цього, Бялковський із Житомирського міського магістрату походив із міщан, а Дідковський постійно без відома начальства відлучався із суду та був підданий тюремному ув'язненню за підбурювання уніатських громад до спротиву владі. Всі вони були відсторонені за погодженням із генерал-губернатором від адвокатської діяльності. Тоді ж було дано вказівку розібратися з освітою, зокрема, перевірити наявність атестатів, встановити причетність до участі у польському повстанні та надати свідоцтва про визнання дворянства депутатським зібранням [18, 200-205].

Що ж до питання про склад адвокатів, то у реєстрі Житомирського повітового суду на 1812 р. значилося 10 прізвищ посадовців та 28 кандидатів на посаду, причому всі відповідали вимогам освітнього та майнового цензу (більшість володіли 8-10 селянами, а один із них мав у власності 114 душ). Що ж до терміну обіймання посади, то Онуфрій Садовський вступив на службу в 1787 р., ще один адвокат - у 1799 р., решта - впродовж 1803-1806 рр. [18, 7, 25-27]

Прикладом нетипової кар'єри (на 1824 р.) може слугувати формулярний список адвоката Житомирського повітового суду губернського секретаря (XII клас) Василя Белявського. 47-річний дворянин, який не мав власності (курсив наш. - А. НІ.), 1806 р. закінчив курс наук у Житомирських публічних училищах, у 1806-1812 рр. служив у Житомирському нижньому земському суді, у 1813 р. вступив експедитором до Житомирського повітового суду й через 20 днів обраний штатним адвокатом [18, 89-90]. Найімовірніше, цю посаду він отримав за протекцією або за якісь не відомі нам заслуги.

Більш типовим був службовий шлях житомирського поміщика Фаустина Сташкевича (46 років, із дворян, родовим маєтком в Овруцькому повіті володів спільно з братом (3 душі) та набув маєток із 21 душею спільно з двоюрідним братом). Він закінчив Овруцьке народне училище, вивчав юриспруденцію при житомирських присутственних місцях, із 1807 р. був присяжним адвокатом Волинського головного суду, з 1812р.- штатним адвокатом повітового суду [18, 129-130].

У складі адвокатів наступного десятиріччя не відбувалося змін. На 1832 р. із 10 адвокатів п'ятеро служили по 20 років, один-вісім, решта - від року до трьох [18, 128].

25 червня 1840 р. указом Сенату для Правобережної України та Литви було скасовано чинність Литовського статуту та сеймових конституцій, запроваджено російські закони [35, 443-445] й, відповідно, остаточно вирішено питання з адвокатурою. Цікаво, що в цьому законодавчому акті зовсім не йшлося про адвокатів, хоча тогочасні можновладці вказували на їх вади. Так, віленський губернатор М. М. Муравйов у 1830 р. закликав для досягнення стабільності у Литві «... попередньо упорядкувати весь численний клас мандруючих по Литві адвокатів, які слугували основою для поширення заколоту, а тому небезпечний та шкідливий», та пропонував призначати їх на посади у внутрішніх губерніях Росії [5, 292].

Ще більш жорсткою була критика з боку генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, який у 1850 р. вказував, що до скасування Литовського статуту під час вирішення позовів неможливо було обійтися без «шкідливого класу адвокатів і без чималих витрат, то виходило, що всенький цей порядок обертався на шкоду вбогим, а сприяв багатирям». А ще раніше у своїй записці 1839 р. він висловлював переконання, що «... це шкідливий клас людей, що багатіе оббріхуванням, оманю або хабарами і дає полякам привід думати, наче б у Росії за гроші все можна зробити. Адвокати не дають вбогим захищатися од насильства багатирів» [5, 291, 295].

Простеживши аспекти діяльності інституту адвокатури, доцільно було б звернутися до їх практичної діяльності. Враховуючи всестановість тогочасних повітових судів, очевидно, що

послугами адвокатів могли скористатися всі охочі. Але через розмір оплати клієнтами були здебільшого дворяни. З іншого боку, як вказують архівні матеріали, адвокати представляли інтереси клієнтів у цивільному провадженні - справи пов'язані із землеволодінням та землекористуванням, спадкуванням, розлученнями, стягненням боргів тощо.

Певний зріз інформації міститься у книгах записів протестів, поданих різними особами до суду. З матеріалів Сквирського повітового суду випливає, що протести стосувалися фінансових справ та подавалися особисто й через адвокатів [14]. Так, із 65 поданих протестів [14, 134 зв.] 14 представляли особисто адвокати [14, 3, 11, 25, 27, 33, 35, 53, 69, 73, 97, 115, 119, 125, 129] (21,5 %), ще два - архіваріус Сквирського повітового суду дворянин Карл Копчєвський [14, 5, 55] (виконував, імовірно, ці ж функції). Цікаві й дефініції, які при цьому вживалися: «Явсь лично Сквирского поветового суда адвокат дворянин Людвиг Глинский...» [14, 3, 11, 25, 27, 33, 35], «уездный штатный адвокат» [14, 35, 53, 69, 73, 97, 115, 119, 125, 129].

Одночасно повітовий суд виконував і функції своєї нотаріальної контори, посвідчуючи «верующее письма» (довіреності), контракти та подібні угоди. Стосовно першого виду документів, то цікавим видається довіреність за листопад 1832 р. від адвоката Київського повітового суду Івана Беліцького Степану Михайловському для ходатайства у справах першого, а також давався дозвіл на заставу маєтку дружини адвоката [21, 1]. У січні 1833 р. із 42 посвідчених документів 16 були пов'язані з «хождением» у справах (з них адвокатам - 6, чиновникам - 4, поміщику - 1, дворянину - 2) та ще у чотирьох випадках просто зазначалося, що для «хождения» по справам (одна довіреність була виписана одночасно для адвоката та колезького регістратора) [21, 3 зв.-5].

Цікавими для розуміння ролі адвокатів видаються стосунки з клієнтами. Показовою у цьому сенсі є справа (1817-1838 рр.) поміщиці Варвари Тхомашевичової. Адвокат Талько при Острозькому повітовому суді взявся представляти інтереси поміщиці у її майновій суперечці з поміщиком Віктором Напрушевичем. Через деякий час він повідомив, що документи власниці згоріли, проте згодом він їх повернув. Унаслідок цього Тхомашевичева зазнала збитків у 50 руб. асигнаціями, 25 руб. 8,5 коп. міддю та 4542 злотих 14 грошів. З листопада 1825 р. Другий департамент Волинського головного суду повідомив їй рішення Сенату про визнання Талько винним як за упущення, так і за «нерадение по долгу звання». Присуджено було стягнути збитки з адвоката, якщо поміщиця дасть у повітовому суді присягу, що втрат зазнала саме через нього. Що ж до порушення ним клятви, то це було визнано кримінальним злочином, про який слід було повідомити Перший департамент Волинського головного суду [17, 374-375 зв.].

Викликає інтерес і справа, яку розглядав Новоград-Волинський повітовий суд протягом 1846-1858 рр. за позовом дворянина Людвика Петриковського до спадкоємців статського радника Іллі Уварова про стягнення на користь першого суми у 912 руб. 94 коп. сріблом. Упродовж 1836-1842 рр. Л. Петриковський представляв інтереси спадкоємців у судах, за що йому мали сплачувати за рік по 400 руб. асигнаціями та видавати провізію. Проте спадкоємці відмовилися платити, звинувачуючи уповноваженого в тому, що він нічого не робив. За заявою Петриковського Новоград-Волинський повітовий суд наклав заборону на маєток Орепи. Найімовірніше, використовуючи зв'язки у Петербурзі, спадкоємці домоглися у Сенаті, щоб зняли заборону під приводом того, що немає розслідування та пропущено дворічний термін накладення заборони після введення російських законів 1840 р. Справа велася за «всіма жанрами» тогочасного судового життя - суд на місці присудив стягнути 182 руб. 58 коп. із Дмитра Уварова (1850 р.). Той на суд не з'явився, а переписав все майно на дружину. У 1853 р. укладено поступну угоду, за якою всі права перейшли до колезького реєстратора Вікентія Шпігаловича. До 1857 р. гроші пристав так і не стягнув, а наступного 1858 р. частину грошей було відшкодовано сирими дровами та битотою цеглою за ціною висушених дров та цілої цегли [16, 1-1 зв., 2 зв., 7, 11-14, 24-25 зв., 214, 216 зв.-221, 222, 255, 282, 388].

Загалом діяльність повірених була незамінною у тогочасному суспільстві. Передусім це стосується цивільних відносин, пов'язаних зі спадкуванням, грошовими позиками, земельними питаннями. Нерідко у таких справах були залучені й знані особи. Так, у 1841-1843 рр. у Новоград-Волинському повітовому суді слухалася справа про стягнення на користь поміщика Й. Понятовського

з поміщиків графів Ілінських (Августа та Януша" [11]) 8200 руб. сріблом боргу, що його взяв ще 1818 р. дійсний статський радник і сенатор граф Август Ілінський на один рік (спочатку сума боргу становила 10 тис. руб. сріблом, потім вона була частково погашена). Відповідачі всіляко затягували справу, не з'являлися за повістками, які їм надсилалися тричі. Характерно, що інтереси обох сторін представляли повірені [15, 48-48 зв., 51, 52, 54, 60-61 зв., 73, 79].

Протягом 1841-1853 рр. тягнулася справа за позовом дворянина І. Паславського до поміщика Я. Омечинського. Позивач представляв інтереси відповідача у справі про стягнення боргу в сумі 8000 руб. із князя А. Яблоневського. Після смерті боржника конкурсний суд виділив з його маєтку згадану вище суму, проте гонорару в сумі 300 руб. сріблом (з відсотками 378 руб.) він так й не отримав. Справа пройшла через Острозький, Новоград-Волинський та Житомирський повітові суди. Лише останній присудив віддати гроші уповноваженому [19, 112-116 зв., 267-268].

Що ж до обсягів справ, то, наприклад, адвокат Фома Саркамський за сім років із 1832 р. мав у провадженні понад тисячу справ [18, 179].

Загалом же на питання про кар'єру адвокатів важко відповісти. З одного боку, польське дворянство відповідно до свого не завжди лояльного ставлення до російської влади не хотіло займати будь-яких посад. Проте політика Павла I на централізацію позбавила їх такої можливості. Лише добровільне виявлення лояльності до влади (передусім за Миколи I) відкривало шлях до подальшої кар'єри. З другого боку, враховуючи велику кількість кандидатів на посаду адвоката, можна зробити висновок, що для небагатого дворянства це був прийнятний спосіб заробітку.

Висновки. Отже, російська влада для підтримки в середовищі місцевої знаті пішла на збереження певних елементів судової системи Речі Посполитої. Саме існування адвокатури поряд із Литовським статутом, на думку російських можновладців, мало б створити ілюзію збереження «старих» часів та забезпечити лояльність до влади, передусім у шляхти та міщанства. Забезпечення судів адвокатурою Речі Посполитої дало б змогу їм повноцінно функціонувати, захищаючи інтереси різних категорій місцевої людності. Після Листопадового повстання 1830 р., через втрату довіри до поляків, вищі органи влади розпочали перевірку адвокатури. Скасування Литовських статутів та запровадження російських законів у 1840 р. потребувало обґрунтування легітимності цього заходу й тут знову пригодилися адвокати, які стали свого роду «м'ячиком для биття» - їх було звинувачено у затягуванні судочинства, махінаціях, хабарництві та захисті інтересів багатіїв.

На основі аналізу документарної інформації стає очевидним, що інтегрована адвокатура Речі Посполитої не мала усіх рис сучасних адвокатів, які в умовах змагального та відкритого суду представляють інтереси клієнта у кримінальних і цивільних правовідносинах при проведенні попереднього слідства та безпосередньо в суді, а також надають юридичні консультації, готують проекти юридичних документів тощо. Коло повноважень тогочасної адвокатури при обвинувальному й закритому судовому процесі обмежувалося наданням правової допомоги при зверненні до суду з питань цивільних правовідносин (спадкування, стягнення грошових боргів, розв'язання земельних суперечок), але участі у судовому процесі адвокат не брав. Не в останню чергу, крім правових послуг, адвокати для заробітку затягували, а той заплутували справи у власних інтересах. Попри вади, адвокатура, враховуючи її надзвичайну загребуваність, виконувала свої функції щодо врегулювання цивільних відносин на Правобережжі.

Януш Ілінський, граф (1793 - 10.12.1860) - сенатор від 4.06.1853 р. Батько - граф Август Ілінський (18.08.1766 - 10.2.1844), сенатор від 18.10.1797 р. У показаннях декабристів І. В. Кирєєва та В. А. Бечаснова Я. Ілінський названий членом Товариства об'єднаних слов'ян, інші учасники показали, що нічого не знають про Ілінського. Слідчий комітет вирішив не вважати його належним до таємних товариств. Брат - Генріх (1792-1817), камер-юнкер.

Цілком логічним видається твердження Н. Дейвіса, що згідно з російською традицією подолання щаблів царської служби вважали ознакою успіху. А згідно з польською традицією, то була ознака сервілізму. Польська шляхта звикла керувати власними маєтками і піклуватися про власні справи, а урядовців - обирати. Цілком незалежно від обмежень у правах, яких зазнавали католики, й від пізнішої політики русифікації дуже мало поляків, сповнених самоповаги, мали природну схильність служити в лавах бюрократії або дослухатися до її наказів [6, 522].

Список використаних джерел та літератури

1. Адоньева И. Осмысление сибирскими юристами права судебной защиты и юридической помощи / И. Адоньева // Права и свободы человека: проблемы реализации, обеспечения и защиты : материалы междунар. науч.-практ. конф. 5-6 июня 2011 г. [Электронный ресурс] / редкол. : Дорошин Б. А., Кашпарова Е., Суменков С. Ю. - Прага ; Пенза : НИЦ «Социосфера», 2011. - С. 154-158. - Режим доступа : <http://sociosfera.ucoz.ru/pubi/konferencii> 2011
2. Арсеньев К. К. Заметки о русекой адвокатуре. Обзор деятельности С.-Петербур. совета присяжных поверенных за 1866-74 г. / К. К. Арсеньев. - СПб., 1875. - 512 с.
3. Бардах Ю. История государства и права Польши / Ю. Бардах. Б. Леснодорский, М. Пиетрчак. - М. : Юрид. лит., 1980. - 559 с.
4. Бібліографія «Історія адвокатури України» [Електронний ресурс]. - Режим доступу ппр: <http://www.petriv.com.ua>
5. Василенко М. П. Як скасовано Литовського Статута (з історії кодифікації західно-руського та українського права) // Василенко М. П. Вибрані твори. У 3 т. Т. 2. Юридичні праці / Василенко М. П. ; упоряд.: І. Б. Усенко (кер. колективу), Т. І. Бондарчук, А. Ю. Іванова, С. В. Ромінський ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. - К. : ТОВ «Вид-во "Юрид. думка"» ; Вид. дім «Академперіодика», 2006. - С. 286-353.
6. Васьяковский Е. В. Будущее русекой адвокатури: К вопросу о предстоящей реформе / Е. В. Васьяковский. - М. : Городец, Добросвет, 2000. - 32 с.
7. Васьяковский Е. В. Организация адвокатури. Т. 1-2 [Электронный ресурс] / Е. В. Васьяковский. - СПб., 1893. - Режим доступа : ппр: <http://www.twirpx.com/file/254513/>
8. Винавер М. М. Адвокатура и правовое государство [Электронный ресурс] / М. Винавер. - СПб., 1905. - Режим доступа : http://djvu-project.narod.ru/BOOKS/The_legal_literature/The_lawyer/Vinaver_001.djvu
9. Винавер М. М. Очерки об адвокатуре [Электронный ресурс] / М. М. Винавер. - СПб., 1902. - Режим доступа : http://djvu-project.narod.ru/BOOKS/The_legal_literature/The_lawyer/Vinaver_002.djvu
10. Гессен И. В. История русекой адвокатури; Адвокатура, общество и государство (1864 - 1914 гг.). Т. 1 / И. В. Гессен. - М., 1914. - 672 с.
11. Графи Ілінські : біографія [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.biografija.ru/showjio.aspx?id=50723>
12. Дейвіс Н. Боже іфице: історія Польщі / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук. - К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. - 1080 с.
13. Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. 16, оп. 4, спр. 54.
14. Державний архів Київської області (Держархів Київської обл.), ф. 231, оп. 1, спр. 231.
15. Держархів Житомирської обл., ф. 10, оп. 1, спр. 219.
16. Держархів Житомирської обл., ф. 10, оп. 1, спр. 254.
17. Держархів Житомирської обл., ф. 17, оп. 2, спр. 55.
18. Держархів Житомирської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 222.
19. Держархів Житомирської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 322.
20. Держархів Житомирської обл., ф. 715, оп. 1, спр. 2.
21. Держархів Київської обл., ф. 227, оп. 2, спр. 6.
22. Джаншиев Г. А. Роль Д. Н. Замятина в судебной реформе / Г. А. Джаншиев // Журнал гражданского и уголовного права. Кн. 2. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. юрид. о-ва, 1882. - Февраль- С. 1-16.
23. Кони А. Ф. Памяти Григория Аветовича Джаншиева / А. Ф. Кони // Сборник статей. Со вступ, ст. акад. А. Ф. Кони и перепиской Г. А. Джаншиева с А. Ф. Кони. - М. : Задруга, 1914. - С. 520-545.
24. Писарькова Л. Ф. Государственное управление России с конца XVII до конца XVIII века: Зволюция бюрократической системы / Л. Ф. Писарькова. - М. : Рос. полит. знцикл., 2007. - 743 с.
25. Платонов С. О русекой адвокатуре / С. Платонов // Журн. граждан. и уголов. права. - 1875. - № 4. - С. 240-291.
26. Полное собрание законов Российской империи (далее - ПСЗ). Первое собрание. - Т. 20 : 1775-1780. - СПб., 1830. - №14392.
27. ПСЗ-1.-СПб., 1830.-Т. 23: 1789-бнойбря 1796 г.-№ 17352.
28. ПСЗ-1. - СПб., 1830. - Т. 23 : 1789- 6 ноябрю 1796 г. -№ 17512.
29. ПСЗ-1.-СПб., 1830.-Т. 24: 6 ноябрю 1796- 1798.- № 18266.
30. ПСЗ-1.-СПб., 1830.-Т. 24 : 6 ноябрю 1796- 1798.-№18125.
31. ПСЗ-1. - СПб., 1830. - Т. 25 : 1798-1799. - № 18826.
32. ПСЗ-1. - СПб., 1830. - Т. 25 : 1798-1799. - № 18427.
33. ПСЗ-1.-СПб., 1830. — Т. 30: 1810-18!!.-№24778.
34. ПСЗ-1. - СПб., 1830. — Т. 44-2 : Общий штат губернских и уездных присутственных мест.

35. ПСЗ-2. - СПб., 1841.-Т. 15: 1840.-№ 13591.
36. Святоцька В. Адвокатура в Україні за магдебурзьким правом / В. Святоцька // Право України. - 2006, -№7.-С. 125-126.
37. Старченко Н. Умоцovanі-прокуратори-приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.) / Н. Старченко // Соціум. Альманах соціальної історії [Електронний ресурс]. -К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. - Вип. 1. - С. 111-144. - Режим доступу: <http://Wstory.org.iWJournALL/sociurn/1/6.pdf>
38. Троицкий Н. А. Русская адвокатура на политических процессах народников (1871-1890 гг.) / Н. А. Троицкий // Из истории общественного движения и общественной мысли в России. - Саратов : [б. и.], 1968. - Вып. 2. - С. 89-145.
39. Черкасова Н. В. Формирование и развитие адвокатуры в России (60-80-е гг. XIX в.) / Н. В. Черкасова. -М.: Наука, 1987.-143 с.
40. Зкземплярский А. В. Булгаков Яков Иванович / А. В. Зкземплярский // Энцикл. словарь [Электронный ресурс] / под ред. И. Е. Андреевского. - СПб., 1891. - Т. 4а. - С. 893-894. - Режим доступа : http://www.runivers.ru/bookreader/book_10139/#page/1/mode/1 up

Статтю подано до редколегії
24.04.2012 р.